

# Kaj je novega v etničnem vprašanju?

IRENA ŠUMI

RAZMIŠLJANJE O SIMPOZIJIH NA TEMO ETNIČNEGA VPRAŠANJA,  
12. ICAES, ZAGREB, 24.-31. JULIJ 1988.

V odgovor na vprašanje, kaj je etnos in etnično, je dal v sklopu simpozijev o etničnem in povezanih vprašanjih nemara najbolj odločen odgovor profesor Fred W. Riggs, politolog s havajske univerze v Honoluluju. Njegov prispevek z naslovom *MODES OF ETHNICITY* za simpozij *ETHNIC TERMILOGY*, ki ga je sam sklical, je odgovor na vprašanje etnosa takole začrtal: etnos - in etničnost - sta vezana za kontraste med člani in nečlani dane kulturno razločljive skupnosti. Pri tem je odločilna kontekstualnost vsakokratne situacije, zveze na relaciji večina - manjšina ter endopercepcija (samorazumevanje) - eksopercepcija (razumevanje nečlanov). Med izrazito dinamične spremeljivke, ki da zaznamujejo različne moderne etnose, pa je prištel tudi univerzalno maksimo enakosti, ki da je odločilna razločnica med revizionističnim in defenzivnim obnašanjem danega etnosa navzven, pri čemer prvo zaznamuje boj za realizacijo enakosti, drugo pa obramba doseženega *statusa quo*.

V nadaljevanju svojega članka je Riggs predstavil sistemizacijo obstoječih etničnih situacij v svetu na tri temeljne rede, na primarno, sekundarno in terciarno ter vmesne sestavljene, deloma ne-etnične (npr. religiozno določene), tradicionalne in marginalne, po kriterijih, kot so denimo: različni nivoji nacionalizma, ki da so odvisni od objektivne situacije etnične skupnosti; relacija etnične skupnosti do države; transnacionalnost; itd). Pri tem je v razpravo uvedel vrsto kategorij, kot denimo etnonacionalizem, državni nacionalizem, dominantna subnacija, etnodržava, razlikovanje med *homeland* in *hostland* pri razpravi o migracijah, kategorijo *TEC* (*trans-state ethnic community*, transdržavna etnična skupnost), in podobno.

Medtem ko se nam zdi njegovo uvodno izvajanje o enakosti kot univerzalni maksimi, ki zaznamuje etnične procese v modernem svetu in ki je nesporno eden osrednjih sadov politične zgodovine znotraj evropske tradicije izjemno pomenljivo, pa je takšno vseobsegajoče, smelo sistemiziranje modernih etničnih procesov naletelo pri neameriških udeležencih simpozija na skepso. Takoj moramo povedati, da je Riggsov prispevek eden prvih sadov obsežnega mednarodnega znanstvenega projekta z imenom *INTERCOCTA GLOSARIJ ETNIČNE TERMINOLOGIJE*. Trenutno so izgotovljeni trije osnutki: ameriški, sovjetski in francoski; gre za poskus evidentiranja, sistemiziranja in v zadnji fazi tudi poenotenja strokovne terminologije pri raziskovanju etničnih

procesov. Medtem ko je sovjetski glosarij trdno vpet v znane teoretske okvire evolucionizma ter etnološkega marksizma klasikov, denimo Bromleyja in Tokareva, pa je razlika med ameriškim in francoskim konceptom pomenljiva in nemara pomeni tudi začetno območje plodovitega konflikta, ki bo, kot vse kaže, za projekt v bodoče temeljnega pomena. Eric de Grolier, nosilec in urednik francoskega dela projekta, je v neformalnem pogovoru menil, da je ameriška pilotska izdaja slovarja "nekako vmes med ruskim in francoskim", ki da ju oba zaznamuje precejšnja mera dogmatizma; dogmatizem pa je v zadnji posledici pač poenostavljanje. Neka najsplošnejša razlika med ameriškim in francoskim osnutkom glosarija je pač v tem, da je v slednjem zgodovinska provenienca predstavljenega izrazoslovja vsakokrat jasno označena in njegovi fiksirani pomeni trdno vmeščeni v zgodovinski razvoj družboslovnih strok v Evropi, pri čemer je dosežena neka bistvena kvaliteta, ki koncept glosarija pomembno presega, namreč razvidna in sistematična primerjava med delno tudi prekrivajočimi se sistemi oznak v različnih teoretskih orientacijah, medtem ko je najočitnejša preokupacija ameriškega osnutka iskanje in definiranje takih terminov in sintagem, ki hočejo biti predvsem nevrednostne, nezavezane teoretskim in ideološkim smerem. Ne glede na nesporno potrebo po razvijanju takega izrazoslovja pa je vendarle v ameriški zastavitvi projekta zaznati ambicijo, ki se je žal vedno znova izkazala, da je kratke sape: vsak celostno nov sistem označevanja je pač neizbežno še kako vezan na (preveč) celostno teoretsko ozadje; ker pa "nov" po naravi stvari pomeni tudi "moderen", z izključnim uvajanjem te iste "modernosti" v pomembni meri zreducira zgodovinsko izkušnjo izza obravnavanih pojavov, s tem pa se nehote odreče dobršnemu delu njihove dejanske kompleksnosti. Kot teoretski model delitev etničnih skupnosti na primarne, sekundarne in terciarne gotovo je uporabna, žal pa iz zelo zamejenega gledišča. Zgodovinskost je pri tem reducirana pač hierarhično, tako da evropska etnična izkušnja pomenja primarno plast, mlade afriške nacije pa, denimo, terciarno: ob tem pa smo že ignorirali, tako rekoč prepustili zdravi pameti in izobrazbi vsakega posameznega uporabnika glosarija pomembno zgodovinsko vzročno plast, ki more tako sistemizacijo upravičiti; denimo vsaj to, da je bilo formiranje nacij po evropskem vzoru v našem stoletju proces, katerega zgodovinska vsiljenost je dejstvo, ki značaj in obnašanje teh novih etničnih in državnih tvorb pomembno zaznamuje in ga bo v prihodnje očitno še določala.

Taka zastavitev in izpeljava ameriškega osnutka glosarija etnične terminologije se veže za dve osrednji temi ameriške antropološke znanosti, ki imata obe že dobrega pol stoletja "tradicije": za vprašanje zgodovinskosti na eni strani, ter vprašanje evropocentrizma v družboslovju na drugi. Že vse od srede dvajsetih let, ko se je v odgovor na večdesetletno hegemonijo Boasove "zgodovinske" šole uveljavil klic po antropološkem, družboslovnem preučevanju "tukaj in zdaj", je historična perspektiva potisnjena v ozadje z uveljavitvijo psihologizma, funkcionalizma in sorodnih smeri. Problem evropocentričnosti znanstvenega preučevanja človekove družbenosti pa se je pojavil v Ameriki nekako istočasno, ko je v obliki nekaterih "emskih" študij slavil svoje zlato obdobje zmagoviti pohod principa terenskega dela, ki so mu nadvse kompleksne standarde postavili že Boas, Malinowski in Meadova. Vse se je nekako začelo z Boasovim odkritjem, nekako pragmatičnim glede na nekatere sočasne ugotovitve o univerzalnem značaju kulture, ki da je nekakšna stalna, vseprisotna "oprema" *Homo sapiensa*: Boas je pojmu kulture "dodal s" ter ugotovil, da je kultur toliko, kolikor je razločljivih človeških skupnosti. Danes se zdi, da problem evropocentrizma rešujejo v

glavnem na ravni polemik "desno" in "levo" usmerjenega družboslovja, jabolko spora pa je t.i. kulturni relativizem. Zastopniki prvega tako ugotavljajo, da je relativizacija kultur fikcija, in uvajajo psevdo evolucionistične argumente - nekako kljub temu, da se s tem nevarno približajo samemu spočetnemu tkivu "levega" družboslovja, morganizmu - "levo" usmerjeni antropologi pa so ponovno odkrili emski pristop ob pomembni navezavi na spoznanje o vedno in neizbežno "kulturno določenem" ("biased") raziskovalcu. Po vsem tem bi mogli misliti, da projekt glosarija etnične terminologije pomeni ambicijo, na podlagi sistematičnega razvrščanja gradbenih elementov obstoječih teoretskih usmeritev, tedaj analitičnih in sistemskih kategorij, nadgraditi večdesetletno gibanje antropologije v utečenih kolesnicah; kar takoj velja tudi dodati, da si ameriška veda očitno dosti obeta od na novo sproščenih možnosti za povezave s sovjetsko družboslovno tradicijo; skupnih ameriško-sovjetsko sklicanih simpozijev, kjer ni manjkalo vzajemnih komplimentov ter ugotavljanj, da je treba otoplitev izkoristiti, je bila cela vrsta. Kot je nemara značilno, sta bila taka tudi oba simpozija, katerih prispevke si velja pobliže ogledati. Gre najprej za maratonski simpozij z naslovom CURRENT ETHNIC PROCESSES (sklicatelj L. Drobiževa, Sovjetska akademija znanosti, K. Verdery, Univerza Johns Hopkins, ZDA, S. Devetak, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), pa še za simpozij POLITICAL ECONOMY OF AMERICAN INDIANS (sklicatelj J.H. Moore, Oklahomska univerza, ZDA, in M. Tiškov, Sovjetska akademija znanosti).

Da je politični kontekst "vroča linija" ne le na ravni organizacije, temveč tudi vsebine razprav o etničnih skupnostih in etničnem smo lahko najjasneje razbrali v simpoziju o sodobnih etničnih procesih. Ker nam že popisani Riggsov prispevek zaradi svoje vseobsegajočnosti lahko služi kot primerjalno izhodišče, se moremo najprej ozreti na članke, ki so postavili pod vprašaj samo vsebino kategorije etnosa in etničnosti. V skladu z najpogostejšo organizacijo prispevkov, pri katerih so avtorji komentirali zvečine en partikularen problem znotraj svojih *case studies*, se je tudi Virginia Dominguez (Duke University)<sup>1</sup> vprašala o pomenu etničnega, ki da se najčesče veže za manjšinskost, na primeru louisianskih Cajunov, njihovo situacijo pa potem postavila vzporedno z Izraelsko. Cajuni, potomci francoskih Kanadčanov, priseljencev iz časa pred revolucijo, so nedavno dosegli status manjšine v zvezni državi Louisiani, ki ima s tem že več kot polovico vsega prebivalstva označenega kot pripadnike te ali one izmed šestih manjšin; tak status pa pomeni poseben odnos in različne bonitete zvezne in državne vlade. Dominguezova je citirala odmeve dela javnosti, ki ga je novi status Cajunov posebno prizadel, to je ameriške črnske in drugih socialno deprivilegiranih skupin ob dejstvu, da so Cajuni v vseh pogledih predstavniki ameriškega *mainstreama*. Nastalo situacijo je primerjala z izraelsko, kjer ne le, da arabsko prebivalstvo ni priznано kot etnična entiteta, temveč se ignorira tudi sicer ogromne kulturne razlike med židovskim prebivalstvom različnih provenienc. Fenomen etničnega se Dominguezovi ne kaže kot "naravno dejstvo različnosti človeških skupnosti", temveč kot vprašanje "upravljanja drugačnosti" ("*management of otherness*"), s tem pa kot naslednik različnih zgodnejših oznak; potemtakem splošno nastrojenost do omenjenih, ne vedno kulturnih razlik med razločljivimi človeškimi skupnostmi.

<sup>1</sup> Virginia Dominguez: *The Management of Otherness: Ethnicity in the United States and Israel*.

Na podobno raven, čeprav povsem kategorično, je svojo diskusijo postavil tudi M. Singh, indijski antropolog, ki je nedvoumno sporočil, da termin etničnega v Indiji danes pomeni v temelju rasne razlike, nekoč s tako žaljivo etiketo rasnega tudi legitimizirane pod kolonialno upravo. Njegovo izvajanje je naletelo na val ugovorov, čeprav so bila izhodišča povsem razumljiva, obenem pa čisto očitno paralelna ameriški situaciji, kjer etnična manjšina danes predstavlja, morda z izjemo Cajunov ali kakih Amišev, povsem nedvoumen in tudi recenten substitut za rasno manjšino - manjšinskost sama pa se veže prej na socialno kot na numerično šibkost. V naštetih in še nekaterih razpravah je prišla do izraza nesrečna poteza (ahistoričnega?) družboslovja, ki le s težavo razlikuje med nivoji javnosti, političnosti, žurnalizma, pravnosti na eni strani, in nivojem družboslovnih teoretskih sistemizacij in modelov na drugi. Obenem pa je označena diskusija pokazala, da udeleženci niso bili kos sintetičnemu in dinamiziranemu razumevanju pojavov/procesov, ki so jih obravnavali, čeravno je razmerje med zgodovinsko obremenjenostjo z rasnim, ki zato pobegne pod okrilje etničnega, popolnoma nezapleteno; isto velja tudi za cajunsko doseganje afirmacije kulturne različnosti z edinim pravnim sredstvom, ki jim je na voljo, z juridično manjšinskostjo.

Na problem odnosa med etničnostjo in kulturo se je osredotočila tudi Katharine Verdery ob navezavi na romunski teren, ki ga je preučevala, z vprašanjem, ali so tudi regionalne razlike etnične.<sup>2</sup> Predstavila je nekaj primerov medsebojnih predsodkov, pejorativnih šal, pa tudi situacij, v katerih pokrajinski izvor posameznika povzroča konflikte denimo v družinskih odnosih, in zaključila, da so regionalne razlike gotovo - potencialno etnične, da pa je v primeru treh različnih romunskih pokrajin - Oltenije, Moldavije in Transilvanije - pač pod vplivom združevalnih naporov političnih elit od srede prejšnjega stoletja dalje prišlo do konsolidiranja, ki se je še bolj izrazilo ob danih sistematično ustvarjenih ekoloških in proizvodnih razlikah med pokrajinami. Tudi Verderyjeva je tako zaključila, da je etnos (in etničnost) izrazito politična kategorija; opozorila pa je, da je potrebno analizirati kulturno utemeljeno, v romunskem primeru tako pač "potencialno" etničnost ter se pri tem naslanjati na širše sprejete samopodobe neke skupine, ne le na predstave in realizacije ozkih elit.

Ob tem je sicer vse prekratka razprava prišla do nadaljne ključne točke, do vprašanja kulture, te stare, nekoč osrednje antropološke kategorije. Tendenco osmišljanja etničnega ob omejevanju klasičnega pomena kulturnega je Jacksonova, ki je sodelovala s prispevkom o staroselcih severnozahodne Amazonije<sup>3</sup> uvedla tako, da je slednjo nekoliko zaničljivo postavila v kontekst klasičnega obdobja vede, ki se je osredotočalo na "tradicionalne skupnosti", videne kot zaprte, zaključene in samozadostne. Ugotovitev, da je etničnost predvsem politična kategorija, je mogla dokazovati na primeru s svojega terenskega dela, kjer se več jezikovno razlikujočih se skupin medsebojno poroča v pravilnem vzorcu; trditve, da torej enoten jezik ni atribut etničnega ne le v sodobnih političnih sistemih, temveč tudi v "tradicionalnih", in da kultura pri tem kot koncept ni posebej enostavno umestljiva, da torej ni danost, temveč dinamičen proces, ki je povsem v rokah svojih nosilcev, so v njenem prispevku izpostavile tezo, da je etničnost nekako bolj stabilna kategorija kot kultura in da je uspešen ekonomski in politični sistem tisti okvir, znotraj katerega nosilci gradijo svojo

<sup>2</sup> Katharine Verdery: Are Regional Stereotypes Ethnic?

<sup>3</sup> Jean H. Jackson: Linguistic Exogamy in the Northwest Amazon and the Concept of Culture.



specifično, vedno dinamično kulturo. Jacksonova je torej negirala star antropološki vidik, po katerem so družinski, klanski, medklanski... politični, ekonomski, ob kratkem vsi družbeni odnosi trdno in nespremenljivo zavezani nepremakljivi, tradicionalni kulturi tabujev in eksotičnih, iracionalnih vodil.

Prispevek, ki je imel primerljive razsežnosti, je bil tisti Johna H. Moora (oklahomska univerza), ki se je naslonil na sovjetski koncept etnosa. Njegova sinteza dela etnične zgodovine severnoameriške prerije oz. njenih staroselcev<sup>4</sup> nas je mogla navesti na mišljenje, da je marksizem v ameriški antropologiji morda ne edini, vsekakor pa mogočen vzvod, ki uvaža v razpravo historično mišljenje. Moore je podobno kot Jacksonova izzval (evropocentrično!) predstavo o klasičnem tribalizmu ameriških staroselcev preteklih dveh stoletij in pol. Moore uvodoma ugotavlja, kako različno so viri v navedenem času predstavljali kontinuiteto "plemen" velike prerije, ta problem soočil z arheološko evidenco (ki vedno, tipično, govori o "pojavljanju" in "izginjanju" kultur) ter lingvistično teorijo, ki kljub dejstvu, da pušča nekatera vprašanja odprta, vendarle rigorozno umešča jezike v debela, poddebela in družine. Jezik se nam ob tem kajpada kaže kot segment, ki dejanske etnogeneze nikakor ne odslikuje (mimogrede: ali ne bi bil tudi že čas, da se začnejo sistematično preverjati tudi etnogenetični konstrukti v Evropi, ki so utemeljeni na jezikoslovju iz obdobja romantike?), medtem ko arheološka evidenca zaradi svoje izključne vezanosti - vsaj v ameriškem prostoru - za materialne ostaline, pa še to v sila omejenem izboru materialov, dokazne vrednosti glede na količjak sofisticiran poskus etnogeneze nima.

Moore dokazuje, da je bila v zvezi z incestnim tabujem, ki je, mimogrede, dovolj univerzalno družbeno pravilo v vseh časih in okoljih, eksogamija različnih (tudi jezikovno) skupnosti neizbežna. Že v času nekaj generacij se je tako mogla znotraj permanentne skupine popolnoma "zamenjati kri", s čimer je prihajalo tudi do bi- ali celo polilingvizma. Posebej avtor izpostavlja v preriji vseprisoten obred Sončnega plesa, ki da je imel pomembno - in pri klasičnih etnologih prezrto - vlogo političnega rituala združitve več takih permanentnih skupin v pleme. Procesi narodotvornosti v preriji (*nation-building processes*), ki so ponekod vodili v razčlenjanje skupnosti, ponekod pa v gradnjo plemenskih narodov (*tribal nation*), so se tako mogli vršiti s fuzijo, fizijo ali hibridizacijo, s hibridno fizijo in kulturno fuzijo, kar je pet analitičnih kategorij, ki jih je za potrebe etnohistoričnega študija razvil Moore. Ugotavljajoč, da je s tako tipologijo v mnogočem prekril obstoječe sovjetske sisteme, avtor uvaža detajlno razpravo o sovjetski antropološki (etnografski) teoriji, ki je sama po sebi eden najtehtnejših prispevkov simpozija.

Ob ustni predstavitvi je Moore poudaril, da obravnavana evidenca kaže na veliko dinamičnost kompleksa, ki ga je poimenoval etnični procesi, kar da je v nasprotju z nekako ustaljenim prepričanjem, da so tradicionalne skupnosti izrazito statične in komajda podvržene spremembam ter da je etnos podobno nespremenljiva, dolgoročna kategorija. Dokazi o nasprotnem, ki jih je predstavil, tako v pomembni meri revolucionirajo družboslovno znanje, ki se je kot organiziran akademski interes ob velikem porodil prav iz preučevanja takih "tradicionalnih" okolij. Gre torej za prevrat iz temelja - in prevrati te vrste so v zgodovini vede praviloma bolj plodni kot od zgoraj postavljen, izkušnji vede v tem smislu nadrejen "nov" teoretski model.

<sup>4</sup> John H. Moore: *Ethnos and Ethnic Process on the North American Plains*.

Dostaviti velja, da so imeli (pretežno) ameriški marksisti-antropologi že omenjeni simpozij o politični ekonomiji severnoameriških staroselcev, ki ga je skupaj z M. Tiškovim sklical Moore. Prispevki so bili specifične narave (obravnavali so, denimo, šolstvo med današnjim staroselskim življenjem, vladno indijansko politiko, vlogo in pomen nekaterih tradicionalnih obredov itd.), zato jih na tem mestu ne kaže komentirati podrobneje; če pa smo ugotovili, da marksizem v razmerah ameriške vede pomeni odlično uvajanje historizma, moremo glede na članke tega simpozija ugotoviti drugi smisel iste smeri, da namreč marksizem pomembno postavlja snov specifično amerikanističnega dela antropologije v univerzalnejše teoretske okvire. Z drugimi besedami, enormni arzenal klasičnih etnoloških zapisov z ameriškega terena se rešuje okovov eksotičnega v korist občega.

Če je Moorov prispevek predstavil uravnovešeno, trdno razmerje med etničnim in kulturnim, pa so mnogi prispevki ne le problematizirali kategorijo etničnega, kot smo popisali poprej, temveč so naravnost pozivali k obrambi koncepta kulture. E.R. Wolf (City University, New York) je svoj članek bral med prvimi, tako da ga je razprava drugega dne pozno popoldne skorajda obšla. Odlično besedilo s sintetičnim razmišljanjem o etnosu, naciji in kulturi<sup>5</sup>, podkrepljeno z odlično linijo argumentacije, je sklenil z apelom o potrebnosti revidiranja častitljivega koncepta kulture, ki da je dediščina starih, esencialističnih časov in ki ga je potrebno revitalizirati na podlagi nove, bolj organizativne perspektive. Gradnja kulture je nenehen proces, ki nastaja v določljivih, partikularnih prepletenih interesov, opozicij in kontradikcij, kot avtor citira R.G. Foxa (1985: *Lions in the Punjab: Culture in the Making*, Univ. of California Press, Cambridge). Na vprašanje kulture, ki ni reduktibilna na etničnost, podobno, kot ni zamejen na etnos tudi jezik, je opozoril tudi starosta avstrijskih in evropskih družboslovcev, Theodor Veiter<sup>6</sup>, za njim pa še, med drugimi, Cesare Poppi (University of East Anglia) v svoji študiji o Ladincih;<sup>7</sup> skorajda pa ni treba posebej omenjati, da je bilo klasično etnološko pojmovanje "kulture" neproblematični osrednji predmet mnogih sovjetskih prispevkov.

O možnih konotacijah etnosa in etničnega pa slednjič pomembno priča tudi diskusija, ki se je razvila v zvezi s sicer pretehtanim in informativnim prispevkom S.Flereta (univerza Novi Sad) o etnični identiteti jugoslovanske mladine,<sup>8</sup> ter Moorovim dinamiziranjem etničnih procesov. Če smo ugotovili, da je etnos v Ameriki (in Indiji) predvsem rasno razločljiva manjšina, tedaj je očitno, da je v naših domačih razmerah etnično vprašanje tisto, kar razumemo s sintagmo narodnostnega vprašanja z vsemi zgodovinskimi določnicami. Ob primeru novega odrekanja nacionalni identiteti v prid jugoslovanske se je v diskusiji pojavila celo teza, da more imeti posameznik po več etničnih identitet hkrati - čudno logistično nasprotje! Popravka ni bilo; nihče ni reagiral na dejstvo, da se je diskusija odrekla samemu temelju družboslovja - namreč zavezanost skupinam, ne posameznikom. Glede na to, da ni bilo popravka niti glede okoliščine, da sociološka in atropološka analiza etnično (ali narodnostno?) istovetenje štejeta le za eno izmed mnogih identitet posameznika (kar je v svojem teoretskem modelu preučevanja

<sup>5</sup> Eric Wolf: *Ethnicity and Nationhood*.

<sup>6</sup> Theodor Veiter: *Political Notion of Ethnicity*.

<sup>7</sup> Cesare Poppi: *Markers of Distinctiveness*.

<sup>8</sup> Sergej Fleret: *The Ethnic Attitudes of Youth in Yugoslavia*.

slovenske narodnostne manjšine v Italiji odlično izpostavil M. Komac<sup>9</sup> v svojem zaradi odsotnosti avtorja sicer neprezentiranemu prispevku), je nemara misliti, da je razprava o etnosu in etničnosti na 12. ICAES na neroden način prepleta vrsto razumevanj in sistemov oznak, kar je samo po sebi kvečjemu dobro, da pa je bila sposobnost vzajemnega prevajanja v glavnem odsotna.

---

<sup>9</sup> Miran Komac: An Interdisciplinary Approach to an Ethnic Minority Research.